

УДК 342.56

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.15>

ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ СУДДІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЯК ГАРАНТІЇ ЇХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Нестеренко Д.О.,
*аспірант кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

Нестеренко Д.О. Припинення повноважень та звільнення суддів Конституційного Суду України як гарантії їх незалежності.

Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів правового статусу судді Конституційного Суду України, що включає в себе гарантії забезпечення його професійної діяльності, які наразі актуалізовані в порядок припинення повноважень та звільнення, визначення вимог до особи, яка має право на зайняття посади судді Конституційного Суду України, та як результат проведення належної процедури призначення чи обрання на посаду судді до органу конституційної юрисдикції. Автор розглянув національне конституційне законодавство про судоустрій і статус суддів, зокрема суддів Конституційного Суду України, узагальнив основні наукові підходи до розуміння категорії «конституційно-правовий статус суддів Конституційного Суду України» та основні структурні елементи конституційно-правового статусу суддів Конституційного Суду України. В статті проаналізовано гарантії діяльності судді Конституційного Суду України такі як незалежність та недоторканість. Визначено перелік підстав для звільнення та припинення повноважень судді Конституційного Суду України. Досліджено необхідність забезпечення незалежності Конституційного Суду України, як органу конституційної юрисдикції, з урахуванням особливого конституційно-правового статусу судді Конституційного Суду України, його елементу як гарантії незалежності та недоторканості, в тому числі, в аспекті припинення повноважень та звільнення судді Конституційного Суду України, задля застосування до цих осіб належної правової процедури, з урахуванням принципу верховенства права, міжнародних стандартів та чинних конституційних норм. Визначено, як одна з нагальних потреб встановлення, на законодавчому рівні, що саме є істотним дисциплінарним проступком, грубим чи систематичним нехтуванням своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді та врегулювати процедури ініціювання звільнення судді Конституційного Суду України на цій підставі. На основі опрацьованих матеріалів дослідження та проведеного аналізу національного законодавства і наукових джерел з'ясовано проблемні аспекти припинення повноважень та відсторонення від посади судді Конституційного Суду України та визначено можливі шляхи розв'язання таких проблем.

Ключові слова: Конституційний Суд України, суддя, конституційно-правовий статус судді, гарантії діяльності, припинення повноважень, підстави звільнення.

Nesterenko D.O. Termination of powers and dismissal of judges of the Constitutional Court of Ukraine as an element of their constitutional and legal status.

The article is devoted to the study of certain aspects of the legal status of a judge of the Constitutional Court of Ukraine, which includes guarantees for ensuring his professional activity, which are currently updated in the order of termination of powers and dismissal, the definition of requirements for a person who has the right to occupy the position of a judge of the Constitutional Court of Ukraine, and how the result of the proper procedure for the appointment or election of a judge to the body of constitutional jurisdiction. The author considered the national constitutional legislation on the judicial system and the status of judges, in particular judges of the Constitutional Court of Ukraine, summarized the main scientific approaches to understanding the category "constitutional and legal status of judges of the Constitutional Court of Ukraine" and the main structural elements of the constitutional and legal status of judges of the Constitutional Court of Ukraine. The article analyzes the guarantees of the activity of a judge of the Con-

stitutional Court of Ukraine, such as independence and inviolability. The list of grounds for the dismissal and termination of the powers of a judge of the Constitutional Court of Ukraine has been determined. The need to ensure the independence of the Constitutional Court of Ukraine, as a body of constitutional jurisdiction, taking into account the special constitutional and legal status of a judge of the Constitutional Court of Ukraine, its element as a guarantee of independence and inviolability, including in the aspect of termination of powers and dismissal of a judge of the Constitutional Court of Ukraine, for the application of due legal procedure to these persons, taking into account the principle of the rule of law, international standards and current constitutional norms. It has been identified as one of the urgent needs to establish, at the legislative level, what exactly constitutes a significant disciplinary offense, gross or systematic neglect of one's duties, which is incompatible with the status of a judge or has revealed his incompatibility with the position held, and to regulate the procedures for initiating the dismissal of a judge of the Constitutional Court of Ukraine on this basis. On the basis of the developed research materials and the analysis of national legislation and scientific sources, problematic aspects of the termination of powers and removal from the position of a judge of the Constitutional Court of Ukraine were clarified and possible ways of solving such problems were determined.

Keywords: Constitutional Court of Ukraine, judge, constitutional and legal status of a judge, guarantees of activity, termination of powers, grounds for dismissal.

Актуальність дослідження. Необхідною умовою функціонування демократичної, соціальної, правової держави є ефективний захист прав і свобод людини і громадянина. Це безпосередньо впливає й із норм Конституції України, відповідно до статті 3 якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Важливу роль у цьому контексті в Україні відіграє діяльність єдиного органу конституційної юрисдикції – Конституційного Суду України (далі – КСУ). Ця діяльність спрямована на правову охорону Конституції України та покликана забезпечувати її верховенство на території всієї країни. Здійснюючи таку діяльність, КСУ тим самим сприяє реалізації і захисту тих прав і свобод людини і громадянина, які безпосередньо гарантовані на рівні відповідних положень вітчизняної Конституції [1, с. 53].

КСУ є колегіальним органом, тобто його рішення і висновки – це завжди результат професійної колективної роботи суддів цього суду, які делеговані від різних гілок влади. Підстави та умови набуття і припинення повноважень суддею КСУ, порядок реалізації ним своїх прав і обов'язків та гарантії його діяльності у сукупності складають його конституційно-правовий статус [2, с. 190, 192]. Зауважимо, що зазначення переліку підстав припинення суддею КСУ повноважень в статті 149 з позначкою «1» Конституції України характеризує цей елемент як одну з умов незалежності та недоторканності судді КСУ.

Проблеми конституційного судочинства постійно перебувають у фокусі уваги багатьох науковців. Серед них, зокрема, і діючі та ті, що перебувають у відставці, судді КСУ – С.В. Головатий, В.М. Кампо, Ю.В. Баулін, С.В. Шевчук, В.Д. Бринцев, В.В. Лемак, М.М. Гультай. Однак численні наукові праці в більшості спрямовані на дослідження напрямів діяльності КСУ, його місця у системі юрисдикційних органів та окремих аспектів правового статусу суддів КСУ. Водночас питання припинення повноважень суддів КСУ як гарантії їх незалежності ще потребує належного наукового дослідження. Хоча варто врахувати, що виокремлення підстав припинення повноважень судді КСУ від підстав його звільнення відбулось ще в 2016 р. з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». А тому назріла необхідність в дослідженні цього питання, що зумовлює актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є теоретичне узагальнення та аналіз законодавчих норм, що регулюють підстави та порядок припинення повноважень судді КСУ, з'ясування проблемних аспектів припинення повноважень судді КСУ та визначення можливих шляхів розв'язання таких проблем.

Результати дослідження. Діяльність КСУ регулюється Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» та Регламентом Конституційного Суду України. Саме Основним Законом до владного механізму України було залучено КСУ як єдиний орган конституційної юрисдикції. Фактично ж КСУ запрацював лише через чотири місяці після прийняття вітчизняної Конституції – з 18 жовтня 1996 р., коли набули повноважень більшість суддів першого складу. З

того часу нормативна основа КСУ практично не зазнавала змін, хіба що до Закону та Регламенту вносилися незначні зміни.

Однак 2016-2017-ті роки стали періодом реформування конституційного судочинства. 2 червня 2016 р. ухвалені й 30 вересня 2016 р. набрали чинності перші конституційні зміни, спрямовані на посилення незалежності КСУ, зокрема завдяки новому порядку призначення та звільнення суддів. Вказана конституційна реформа поставила на порядок денний ухвалення нового закону про КСУ, де передусім мали розкриватися нові конституційні положення про розмежування підстав звільнення та припинення повноважень суддів КСУ.

Так, відповідно до статті 149¹ Конституції України та статті 20 Закону України «Про Конституційний Суд України» повноваження судді КСУ припиняються у разі: 1) закінчення строку його повноважень; 2) досягнення ним сімдесяти років; 3) припинення громадянства України або набуття ним громадянства іншої держави, що встановлено в порядку, визначеному законом; 4) набрання законної сили рішенням суду про визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним; 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення ним злочину; 6) смерті. Зрештою ці ж законодавчі положення передбачають, що припинення повноважень судді КСУ є підставою для припинення з ним трудових відносин, про що Голова Суду видає розпорядження.

Підставами ж для звільнення судді КСУ з посади згідно статті 149¹ Конституції України та статті 21 Закону України «Про Конституційний Суд України» є: 1) неспроможність виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 2) порушення ним вимог щодо несумісності; 3) вчинення ним істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді Суду або виявило його невідповідність займаній посаді; 4) подання ним заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням. Рішення про звільнення з посади судді КСУ Суд ухвалює щонайменше двома третинами від його конституційного складу.

Зазвичай, сталим прийомом тиску на КСУ було звільнення чи загроза звільнення суддів. З метою впливу на КСУ та формування політично керованого складу Верховна Рада України і Президент України використовували свої повноваження звільняти суддів КСУ, найчастіше експлуатуючи неврегульовану процедуру звільнення за «порушення присяги» судді. Незважаючи на те, що в законодавстві не містилося навіть найзагальнішого визначення дій, які би утворювали поняття та склад «порушення присяги», непоодинокими випадками були звільнення суддів саме на цій підставі навіть без будь-яких пояснень, у чому сам суб'єкт звільнення вгледів таке порушення. Прикладом є ситуація з суддею КСУ В. Іващенком, якого Указом Президента України від 10 травня 2007 року № 390/2007 звільнено на підставі «порушення присяги». Але вже 14 червня того ж року Указом Президента № 527/2007 попередній указ скасовано й того ж дня Указом Президента № 529/2007 В. Іваценка звільнено уже у зв'язку з поданням заяви про відставку. Згодом Указом Президента від 1 листопада 2007 року № 1040/2007 доповнено попередню підставу звільнення словами «через неможливість виконувати свої повноваження за станом здоров'я». Таким чином, протягом 2007 року В. Іваценка було звільнено за трьома різними підставами, що свідчить виключно про політичні мотиви звільнення. Крім того, варто згадати звільнення суддів КСУ «за власним бажанням» напередодні прийняття КСУ Рішення від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV» (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України), яким було змінено вітчизняну Конституцію. Так, на початку вересня 2010 року протягом кількох днів четверо суддів написали заяви про відставку. Фактично це відбулося з політичних мотивів [3, с. 5-6].

Трохи раніше, у квітні 2010 року, мало місце голосування у Верховній Раді України за звільнення п'ятох суддів КСУ за «порушення присяги», яке полягало у голосуванні цими суддями за Рішення КСУ від 6 квітня 2010 року № 11-рп/2010 у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини 6 статті 83 Конституції України та частини 4 статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України [4, 5, 6, 7, 8]. Однак ця спроба не була результативною.

Після прийняття КСУ неконституційного Рішення від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 щодо відповідності Конституції (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції

України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV», Верховна Рада України змінила законодавство з метою приведення його у відповідність до вимог «нової-старої Конституції» [9]. Цими змінами, зокрема, вносилися і не передбачені редакцією «старої-нової» Конституції, зміни до статті 23 Закону України «Про Конституційний Суд» та до статті 216 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Ці зміни стосувалися порядку звільнення суддів КСУ і фактично ними «вичистили» чи не останні елементи порядку звільнення з посад суддів КСУ, які ще були в законодавстві. Таким чином, повноваження суб'єктів призначення щодо звільнення суддів КСУ стали абсолютно дискреційними, повністю нищачи інституційну незалежність КСУ.

24 лютого 2014 р. Верховна Рада України винесла Постанову «Про реагування на факти порушення суддями Конституційного Суду України присяги судді» [10], якою звільнила суддів КСУ А. Головіна, М. Колоса, М. Маркуш, В. Овчаренка, О. Пасенюка, а також запропонувала виконуючому обов'язки Президента України та Раді Суддів звільнити ще сімох суддів КСУ на підставі порушення ними присяги за фактом прийняття згаданого вище Рішення № 20-рп/2010. Однак судді, яких Верховна Рада України запропонувала звільнити, все ж залишилися на своїх посадах. Відомо, що деякі з них навіть фігурували у відкритій прокуратурою кримінальній справі про узурпацію влади, що теж може свідчити про використання її як засобу тиску на КСУ.

Загалом, можливість невмотивованого звільнення судді КСУ суб'єктом призначення, залишала можливість для тиску на призначеного суддю, що підривало незалежність цілого органу. Саме тому процедуру звільнення необхідно було змінювати, що й зробили в ході конституційної реформи 2016 року [3, с. 6].

Важливо зазначити, що правовою доктриною був підтриманий та обґрунтований підхід до єдності статусу суддів, під яким необхідно розуміти судоустрійний принцип, відповідно до якого судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судоустрою України чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді. Єдність статусу судді передбачає, зокрема, однаковість підстав та процедури припинення повноважень і звільнення з посади, однаковість підстав та процедури притягнення до юридичної відповідальності [11, с. 253-254].

Одним із основних досягнень конституційної реформи в Україні в частині правосуддя стала зміна процедури звільнення суддів КСУ та розмежування процедур звільнення та припинення повноважень судді цього Суду, а також закріплення в законодавстві спеціальної норми, відповідно до якої попереднє рішення з цього питання прийматиметься самим Судом, про що були внесені відповідні зміни до Конституції України (стаття 149¹) та Закону України «Про Конституційний Суд України» (статті 20 і 21). Безперечно, це відповідало рекомендаціям Венеціанської комісії, які були надані ще у 2005 році щодо Закону про внесення змін до Конституції від 8 грудня 2004 року [12].

Між іншим, у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності доопрацьованого законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 30 січня 2016 року № 2-в/2016 КСУ висловив свою аргументовану думку, що у законопроекті також передбачено надання КСУ права самостійно приймати рішення про звільнення судді КСУ з посади в порядку, визначеному законом. Вважалося, що запропонована норма буде спрямована на посилення гарантій незалежності суддів КСУ від суб'єктів, повноважних призначати їх на посади.

Так, суб'єктів призначення суддів КСУ (Парламент, Президента та з'їзд суддів) було позбавлено права їх звільняти. Це право було передано самому Конституційному Суду. Відтоді рішення про звільнення з посади судді КСУ ухвалює сам КСУ щонайменше двома третинами від конституційного складу (12 з 18 суддів). Очевидно, що цим створено ґрунт для проявів «корпоративної солідарності» й «кругової поруки», коли КСУ не стане звільняти «своїх» суддів навіть за очевидного порушення ними закону. Єдині запобіжники цьому – детальне врегулювання порядку та підстав звільнення суддів КСУ в законодавстві, а також належний конкурсний відбір кандидатів на посади суддів, для яких «честь мантиї» не буде порожнім звуком.

Важливо, що в новій статті 149¹ Основного Закону України, а також в статтях 20 і 21 Закону України «Про Конституційний Суд України» відсутня така підстава звільнення як порушення присяги, що свого часу була інструментом багатьох зловживань. Натомість з'явилася нова підстава для звільнення судді – вчинення ним істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді. В цьому випадку також важливо врегулювати, що є істотним дисциплінарним проступком, грубим чи систематичним нехтуванням своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом

судді або виявило його невідповідність займаній посаді на рівні закону та врегулювати процедури ініціювання звільнення судді на цій підставі [3, с. 6-7].

Варто відзначити, що Венеціанська Комісія вітала нове положення, яким було встановлено, що Президент, Верховна Рада України і з'їзд суддів, відповідно, більше не мають права звільняти суддів КСУ. Це усунуло небезпеку тиску на суддю, оскільки суддя може бути звільнений тільки за рішенням щонайменше двох третин від загальної кількості суддів самого КСУ. Віталось й інше рішення, яке відображає одну із позитивних змін до Конституції України – що одна з критикованих підстав для звільнення суддів була вилучена, а саме «порушення присяги», яка використовувалась не за призначенням, а скоріш за все для усунення суддів, які не довели свою лояльність вищим посадовцям. Натомість суддя КСУ може бути звільнений через вчинення ним істотного дисциплінарного проступку, грубе або систематичне нехтування своїми обов'язками, що є несумісними зі статусом судді КСУ або якщо виявлено його невідповідність займаній посаді. Встановлено, що ця формула забезпечує кращий захист, ніж «порушення присяги» [13].

Висновки. Отже, недовіра громадськості, низька ефективність діяльності КСУ та його політична залежність поставили на порядок денний конституційної реформи питання подальшого реформування конституційного судочинства в Україні. Конституційні зміни, що відбулися 2016 року, це крок демократичного суспільства спрямований на зменшення політичної залежності КСУ та перспектива на викорінення як такої, дає можливість рухатися в бік побудови незалежного конституційного судочинства, як елементу демократичної та вільної держави. Одним із нагальних завдань є конкретизувати порядок і підстави звільнення, припинення повноважень судді КСУ.

Для досягнення мети реформи, а саме забезпечення незалежності КСУ, необхідно з урахуванням особливого конституційно-правового статусу судді КСУ, та елементу такого статусу як гарантії їх незалежності та недоторканості, зокрема, в аспекті припинення повноважень та звільнення судді КСУ, з урахуванням принципу верховенства права, міжнародних стандартів та чинних конституційних норм під час застосування до цих осіб належної правової процедури, визначити на рівні Конституції України такі можливості. На законодавчому рівні встановити, що саме є істотним дисциплінарним проступком, грубим чи систематичним нехтуванням своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді та врегулювати процедури ініціювання звільнення судді КСУ на цій підставі. Все це дасть шанс зменшити політичний вплив на КСУ та дозволить побудови дійсно незалежний та авторитетний в суспільстві орган конституційної юстиції.

Список використаної літератури:

1. Митник О.В. Роль Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2015. Випуск 6. Том 1. С. 53–57.
2. Ковалів М.В. Місце Конституційного Суду України у системі судових органів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 2013. Випуск 10. С. 190–193.
3. Конституційний Суд України: проблеми забезпечення незалежності: аналітичний звіт Центру політико-правових реформ. Червень 2017. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/2017-06-25-DRI-BP-CCU_indpn-Almost_final-UA.pdf (дата звернення: 23.02.2023).
4. Про звільнення Колоса М.І. з посади судді Конституційного Суду України: проект Постанови від 13.04.2010 № 6294. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=37442 (дата звернення: 23.02.2023).
5. Про звільнення Головіна А.С. з посади судді Конституційного Суду України: проект Постанови від 13.04.2010 № 6295. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=37443 (дата звернення: 23.02.2023).
6. Про звільнення Ткачука П.М. з посади судді Конституційного Суду України: проект Постанови від 13.04.2010 № 6296. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=37444 (дата звернення: 23.02.2023).
7. Про звільнення Маркуш М.А. з посади судді Конституційного Суду України: проект Постанови від 13.04.2010 № 6297. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=37445 (дата звернення: 23.02.2023).

8. Про звільнення Овчаренка В.А. з посади судді Конституційного Суду України: проект Постанови від 13.04.2010 № 6298. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=37446 (дата звернення: 23.02.2023).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення їх у відповідність із Конституцією України: Закон України від 07.10.2010 № 2592-VI (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2592-17#Text> (дата звернення: 23.02.2023).
10. Про реагування на факти порушення суддями Конституційного Суду України присяги судді: Постанова Верховної Ради України від 24.02.2014 № 775-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/775-18#Text> (дата звернення: 23.03.2023).
11. Бородіна І.В. Єдність статусу судді. Т. 19 Великої української юридичної енциклопедії: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В.Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук. України; Інст держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. С. 253-254.
12. Висновок Венеціанської Комісії щодо Закону про внесення змін до Конституції від 8 грудня 2004 року. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/venez_konst.html (дата звернення: 23.02.2023).
13. Висновок Венеціанської Комісії щодо Проекту закону про Конституційний Суд України. Венеція, 9-10 грудня 2016 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/870_2016_2016_12_12.pdf (дата звернення: 23.02.2023).